ति नाम विभक्तिरत्ति तं धातुवर्जीतं चार्थवत् स्वरूपं नामोच्यते क्षतेहि

तस्मात् साप्य प्रातिपदिक संज्ञका इति केचित् तस्मात् सि औज

स्यम्प्रम औ शास टाभ्यां भिस् ङे भ्यां भ्यस् ङसि भ्यां भ्यस् ङस ओस

ङ्याम् ङि ओस सुप तस्मान्नाम्नः परा स्यादयः सप्त विभक्ति

यो भवंति तत्रापर्थमात्र एकत्वविवक्षायां देवसि इति स्थि

ते इकारोच्चारणार्थः प्रयोजनं च [illegible] रा इति विसेषण

र्थः सोर्विसर्गः सकाररेफयोर्विसर्जनीयादेसो भवत्य

नत्वविदेप स्या गे नकारे ना शिकि तुमध्येव कारे कारौ स्तः

तत्र अस्या रस्य एकारः स्या दित्यास

व कुपुंतरेऽपि अवप्रत्याहारेण कवर्गेण पवर्गेण च मध्ये व्यवधानेऽपि भ
वति नात्वेन सर्वेण सर्वाभ्यां सर्वैः चतुर्थ्येकवचने सर्वङे इति स्थिते सर्वादेः स्मट्
सर्वादेरकारान्तान्यस्य चतुर्थ्येकवचनस्य स्मडागमो भवति ए ऐ ऐ सर्वस्मै सर्वा
भ्यां सर्वेभ्यः पंचम्येकवचने सर्वङस् इति स्थिते ङसः सर्वादेरकारान्तान्यस्य ततः
स्मडागमो भवति सर्वस्मात् सर्वाभ्यां सर्वेभ्यः सर्वस्य सर्वयोः सुडामः सर्वादेः पा
रस्यामः सुडागमो भवति सर्वेषां ङिस्मिन् सर्वादेरकारान्तान्यस्य ङिः स्मिन् भवति सर्
वस्मिन् सर्वयोः सर्वेषु हे सर्व हे सर्वौ हे सर्वे एवं विश्वादीनामेकपादूपदेयं नानारूपं
गोयं उत्तर उत्तमौ विद्यायतो प्रत्ययौ ततस्त देन्ताः शब्दाः गणाख्याः पूर्वः पूर्वौ वद्वच
ने पूर्व जस् इति स्थिते पूर्वादीनां नवानां जसः इकारो वा वक्तव्यः पूर्वे पूर्वाः पू
र्वं पूर्वौ पूर्वान् पूर्वेण पूर्वाभ्यां पूर्वैः पूर्वस्मै पूर्वाभ्यां पूर्वेभ्यः पूर्वादीनां ङसिङ्योः स्मा

एस्मिन् कृते ङिस्ला लः सः कृतस्य

इत्यादि ऋकारांतः स्त्रीलिंगो मातृशब्दस्य पितृशब्दवत्प्रक्रिया माता मातरौ मा
तरः हे मातः हे मातरौ हे मातरः मातरं मातरौ मातॄः शसि ति दीर्घ स्वसृशब्दस्य क
र्ष्टिशब्दवत् पुंस्त्रीलिंगत्वात् नाभावो विशेषः ऐकारांतः स्त्रीलिंगो रैशब्दः
तस्य सु रैशब्दवत्प्रक्रिया राः रायौ रायः गोशब्दस्य पूर्ववत् नौशब्दस्य ग्लौशब्द
वत्प्रक्रिया इति स्वरांताः स्त्रीलिंगाः ॥ अथ स्वरांताः नपुंसकलिंगाः प्रदर्श्यं
ते तत्राकारांतः कुलशब्दः तस्य प्रथमाद्वितीययोः कवचने सुः अमः अकारांत नपुंस
कलिंगात्स्वरयोः स्यमोरम भवति अ धौ अमो अगहणं लुक्षा वृत्यर्थं कुलं ईमो
नपुंसकलिंगात्स्वरः औ ई कारम् आपद्यते अइए कुले एपासोः शिः नपुंसकलिंगात्
रयोर्जस्शसोः शिर्भवति शकारः सर्वादेशार्थः जसुशशि सर्वस्य वक्तव्यः नमय
मः नपुंसकस्य नुमागमो भवति शोपरे यम प्रत्याहारांतस्य नभवति शि इदं न्यात्स्वरा

सा॰प्र॰
२२

गोधुक् गोधुग् गोदुहौ गोदुहः गोदुहं गोदुहौ गोदुहः गोदुहा भकारा
दौ दादेर्घे घत्वं भ्वादिजबानामिति धत्वं झबे जबाः। गोधुग्भ्यां गोधुग्भिः गोधुग्भ्यः गोधुह् सु इ
ति स्थिते खसे चपा झसानां इति कत्वं किलात्वं इति षत्वं कषसंयोगे क्षः गोधुक्षु ॥ म
धुलिह् शब्दस्य भेदः। हो ढः धातोर्हकारस्य ढत्वं भवति झसे परे नाम्नश्च रसे
पदान्ते च। वावसाने मधुलिट् मधुलिड् मधुलिहौ मधुलिहः म
धुलिहं मधुलिहौ मधुलिहः मधुलिहा हो ढः झबे जबा इति डकारः मधुलि
ड्भ्यां मधुलिड्भिः इत्यादि खसे चपा झसानां स मधुलिट् सु हे मधुलिट्त्सु ॥ म
धुलिह् मित्रद्रुह् शब्दस्य भेदः। द्रुहादीनां वा त्वं ढत्वे वा द्रुहादीनां धातूनां घत्वं ढत्वे
वा भवतः झसे परे नाम्नश्च रसे पदान्ते च भ्वादिजबानामिति धकारः वा
वसाने मित्रधुक् मित्रधुग् मित्रधुट् मित्रधुड् मित्रद्रुहौ मित्रद्रुहः हे मित्रधुक्

सः
ॐ
२२

५

संयोगांतस्य लोपो भवति रसे पदांते ॥ ह्रसेपः सेर्लोपः ॥ चकाराद्दादेः फो ऊन्नरस्य संयो-
योगांतस्य लोपो न भवति यथा ऊर्क् ऊर्ग् ऊर्जौ ऊर्जः अनड्वाहौ अनड्वाहः ॥ धाव म-
अनडुहः ॥ पादस्य च तुरुः एवं स्य च घोपरे अमागमो भवति हे अनड्वन् हे अन-
ड्वाहौ हे अनड्वाहः अनड्वाहं अनड्वाहौ अनडुहः अनडुहा ॥ वसोरः से दः ॥ वस्स्रं-
स्रध्वंस् अनडुह इत्येतेषां रसे पदांते च दत्वं भवति अनडुद्भ्यां अनडुद्भिः इत्या-
दि वसोरसे इति दत्वं ॥ रवसे च पाम्सानामिति तत्वं अनडुत्सु गोडुह पादस्य भेदः
दादेर्घः ॥ दादेर्धातोर्हकारस्य घत्वं भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्च रसे पदांते च गो-
धुक् सि इति स्थिते ॥ आदिजबानां झभांतस्य झभाः स्ध्वोः ॥ धातोर्झभांतस्यादौ वर्तमाना-
नां जबानां झभाः भवंति सकारे ध्वे परे च परे नाम्नश्च रसे पदांते च ॥ वावसाने ॥ अव-
साने वर्तमानानां जसानां चपाः भवंति वा ॥ घोधुक् घोधुग् गोदुहौ गोदुहः ॥

अनडु २

सादि ऽग्निम स्तुव कारांतः प्रत्यय शब्दः ऽग्नेः
पंच स्तुनूम व ऋम्पः प्रत्यन व इति स्पिने सोप्नु पिप्नु रितिचुत्वे न न कार स्य ण कारः स
से पः से लोपः संयोगांत स्य लोपः संयोगांत स्य लोपो भवति से परे पदांते च चो कुः च
वर्गस्य कवर्गादेशो भवति धातोर्झसे परे नामन्यसे पदांते च यपासंख्यो न प्र
त्यङ्प्रत्यंचौ प्रत्यंचः हे प्रत्यङ्प्रत्यंचं प्रत्यंचौ ऽचे रलोपो दीर्घश्च ऽचेर्वृत्तौ ऽकार स्य
स्य लोपो भवति पूर्वस्य दीर्घो भवति यासादौ स्वरे परे तद्धिते ईपी कारे च प्रती
चः प्रतीचा प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भिः प्रतीचे प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भ्यः प्रतीचः प्रत्यग्भ्यां प्रत्य।
ग्भ्यः प्रतीचः प्रतीचोः प्रतीचां प्रतीचि प्रतीचोः प्रतिक्षु एवं तिर्यच् शब्दः तिर्यङ्
ति र्यंचौ तिर्यंचः हे तिर्यङ् तिर्य ~~एनं एनौ एनान् एनाभ्यां एनेः एनस्मै एनाभ्यां एनेभ्यः एना~~
~~स्मात् एनाभ्यां एनेभ्यः एनस्य एनयोः एनेषां एनस्मिन् एनयोः एनयोः एनेषु~~

सा॰ दू॰ २८

चोभिः। इत्यादि एवं चंद्रमस पचस वे धसप्र भत यः पाद्दाः चं द्रमाः चंद्र
मसौ चंद्रमसः हे चंद्रमः इत्यादि उपानस शब्दस्य भेदः उपानसं उपा
नसपुरं दृशाः अने ह्रस इत्येते घांसे रेघेडी भवति इकार इ लोपा
च उपाना उपानसौ उपानसः उपानसौ धौः अदंततानोत तासांतता चि।
नि यातात वकृस्वा हे उपान हे उपानन हे उपानः हे उपानसौ हे उपानसः
उपानसं उपानसौ उपानः उपानसा उपानेभ्यां उपनोभिः इत्यादि अदस
शब्दस्य भेदः त्यदादे हेरः स्यादाविति सवत्रा कारः अभेदसि इति स्थि
ते सौ सः अदसो दकारस्य सकारादेशो भवति सौ परे सरौ अदसः
मेरौ कारादेशो भवति असौ द्विवचन अदद उ इति स्थिते दस्य मः उ ओ ओ
मादू उ अमू अमू उः अदसो मकारात्परस्य ह्रस्वस्य ह्रस्वः उकारो दीर्घस्य दी
र्घः उकार

३॰ ३० २८

संयोगांतस्य लोपः

ति दीर्घः संयोगांतस्य लोपः पुमान् पुमांसौ पुमांसः हे पुमन् पुमांसं पुमांसौ पुंसः
पुंसा पुंभ्यां पुंभिः पुंसे पुंभ्यां पुंभ्यः पुंसः पुंभ्यां पुंभ्यः पुंसः पुंसोः पुंसां
पुंसि पुंसोः सुपुमान् वत् बहुवचने पुंस सु प इति स्थिते असंभवे पुंसः ककौ
असंभवे घे नान्ये सति पुंस शब्दस्य ककारागमो भवति सुपि परे स्कोरा
धोश्च संयोगाद्योः सकारककारयोर्लोपो भवति धातोर्नसरेनाश्चसे
पदांते च इति सकारस्य लोपः पुंसु एवं विद्वस् शब्दः विद्वान् विद्वांसौ विद्वांसः वि
द्वांसं विद्वांसौ हे विद्वन् वसो व उः वसोः संप्रसारणे वकारस्योत्वं भवति शसा
दौ स्वरे तद्धिते ईपि ईकारे च विदुषः विदुषा वसां रसे दः विद्वद्भ्यां विद्वद्भि
रित्यादि सुवचस शब्दस्य भेदः अत्वसोः साविति दीर्घः सुवचाः सुवचसौ सुव
चसः हे सुवचः सुवचसं सुवचसौ सुवचसः सुवचसा सुवचोभ्यां सुव
सोर्विसर्गः इत्येवं ३३॥

सा.पू.

र हृः ३ पान ह्रा ३ पान ह्रां ३ पान ह्रि रित्यादि वकारांतो द्दिव शब्दः।
दिव ३ सौ रिवौः वकारस्यौकारादेशो भवति सौ परे द्यौः दिवौ
दिवः वामि दिवोः वकारस्यामि परे वा ऽत्वं भवति द्यां दिवं दिवौ
दिवः दिवा ३ रसे दिवो वकारस्य ३ कारादेशो भवति रसे परे
द्युभ्यां द्युभिः द्वे द्यो : रित्यादि रेफांतश्चत्वरशब्दो नित्यं बहुवच
नांत त्रिचतुरोः स्त्रियां त्रिचतुर् रपादेशयोः स्त्रियां तिसृचतसृ इत्ये
तावादेशौ भवतः ऋकारस्य ऋकारवत् न तः ऋ रा रित्येर
न भवति किंतु ऋ र मिति रत्वं भवति चतस्रः चतस्रः चतसृभिः
चतसृभ्यः ॥२॥ तिसृचतस्रो नामि दीर्घो [illegible] द सिवां चतसृणां चत
सृषु तिस्रः २ तिसृभिः तिसृभ्यः ॥२॥ तिसृणां तिसृणां तिसृषु गिरु ए

चतसृणां

प्रा

रोः॥ ऽमू सर्वादित्वाज्जसी ऽमे इति स्थिते एरी वद्बहुत्वे वद्बहुत्वे सति ऽदसः दा
द्देस्य एकारस्य ईकारो भवति ऽमि ऽमं ऽमू ऽमून् मत्वं त्वे च कृते टानास्त्रि
यां ऽमुना ऽमूइ स्यात्वे पश्चात्मा दू उकारः ऽमूभ्यां ऽमीभिः ऽमूष्मै।
ऽमूभ्यां ऽमीभ्यः ऽमुष्मात् ऽमूभ्यां ऽमीभ्यः ऽमुष्य ओसि एत्वे
ए ऽय ऽयादेशे कृते पश्चात्मा दू उकारः ऽमुयोः ऽमीषु ऽदसः
सामान्ये कः स्यादिव ऽमुकः ऽमुकौ ऽमुके ऽमुकं ऽमुकौ ऽ
मुकान् ऽमुकेन ऽ[illegible] काभ्यां ऽमुकैरित्यादि इति दसंताः पुल्लिंगा
सो अथ हलंतास्त्रिलिंगाः पु[illegible] रूपाणि तत्र दकोतः स्त्रीलिंग उपानह् शब्दः नहो
धः नहो हकारस्य धकारादेशो भवति रसेप दांतेव वावसाने उपानत्
उपानद् उपानहौ उपानहः हे पानत् हे उपानद् उपानहं उपानहौ उपा

२२

सर्वा
स्मद

त्वे त्वाः त्वां त्वे त्वाः त्वं या त्या भ्यां त्या भिरित्यादि साते ताः या ये याः ए
एते ए ताः ता नां ए नां ते स्व ने ए ताः एनाः एवं किम शब्दः का के काः का के
काः का या का भ्यां का भिरित्यादि मकारांतः इदम शब्दः इयं स्त्रि।
यां इदम शब्दः स्य स्त्रि यामि यं भवति सि सद्दितस्य इयं इमे इमाः
इमां इमे इमाः अनेन आभ्यां आभिः आस्यै आभ्यां अभ्यः इत्यादि
चकारांतः त्वच शब्दः चोकुरितिकुत्वं वाव सानेव क्वा त्वग त्वचौ त्वचः हे
त्वक हे त्वग त्वचं त्वचौ त्वचः त्वचा त्वग्भ्यां त्वग्भिरित्यादि एवं रुचवा।
वपु मतपः पकारांतो ऽपशब्दो नित्यं व हुवचनांतः अप्‌ जस इति स्थि
ते सं महतो दीर्घः पोचेति र्घः आपः अपः भिद यां आवादि ना
मकारे परे पकारस्य दत्वं भवति अद्भिः अद्भ्यः अद्भ्यः अयां अप्सु

दी

ह्रस्य भेदः प्रोर्विद्रसे धातोरिकारोकारयोर्दीर्घो भवति रेफव
कारयोर्द्स्पर्ययोः न तु स्वरे गीः गिरौ गिरः द्वे गीः गिरं गिरौ गिरी
रः गिरा गीर्भ्यां गीर्भिरित्यादि एवं पुरधूरशब्दयोः धूः धूरौ धूरः
द्वे धूः धूरं धूरौ धूरः धूरा धूर्भ्यां धूर्भिरित्यादि धकारांतः समिधश
ब्दः वावसाने समित् समिद् समिधौ समिधः समिधं समिधौ समिधः।
समिधा समिद्भ्यां समिद्भिरित्यादि द्वे समित् द्वे समिद् भाकारांतः ककु
भशब्दः वावसाने ककुप ककुव ककुभौ ककुभः द्वे ककुप द्वे ककुव ककु।
भं ककुभौ ककुभः ककुभा ककुभ्यां ककुर्भिरित्यादि रकारांतात्स्पदाद
याः तेषां स्पदादेः रः स्यादौ विति सर्वकारे कृते भावतः स्त्रियां स
वऐ दीर्घः सत् इति दीर्घे कृते सर्वाराद्ववत् रूपं नेयास्त। इति सर्वस्या

शकारांतो दिशशब्दः दिशांकः दिशस्पृशः स्पृशा। इत्यादि नां रसेप दांतेच के
त्व भवनिवावसाने दिक् दिग् दिशौ दिशः दिशं दिशौ दिशः दिशा रित्या
दि पि रित्यादि षकारांतः त्विषशब्दः षोडः वावसाने त्विट् त्विड् त्विषौ
त्विषः हे त्विट् हे त्विड् त्विष त्विषौ त्विषः त्विषा त्विड्भ्यां त्विड्भिरित्यादि आ
शिषशब्दः सजुषशब्दवत् आशीः आशिषौ आशिषः हे आशीः आशिषं आशिषो
शिषः आशिषा आशीर्भ्यां आशीर्भिरित्यादि स्त्रीलिंगस्यादसशब्दः स्य सौन विर्व षः
द्विवचनादौ टेरत्वे कृते आवतः स्त्रियां याप् प्रातमादृ इति अ कारः असौ अमू अ
मूः अमू अमूः अमु या अमूभ्यां अमूभिः अमू षौ अमू भ्यां अमुष्याः इत्या
दि .... इति हसांताः स्त्रीलिंगाः .... अथ हसांताः नपुंसकलिंगाः प्र
दर्श्यंते तत्र रफांतः वारशब्दः नपुंसकस्य मोर्लुक् वाः वारी वारि पुनरपि वा

यः॥ विशेषणत्वमापन्नो वा व्यालिंगः स उच्यते त्वमहं सिना युष्मदस्मदोः सिसहित।
योस्त्वमहं इत्येतावादेशौ भवतः यथासंख्येन त्वं अहं युवावां द्विवचने युष्मदस्म
दोर्द्विवचने परे यथा आवं इत्येते आदेशौ भवतः आमा युष्मदस्मदोः परयोः आ।
भ्यामेव तिपुवां आवां यूयं वयं जसा जसा सहितयोः युष्मदस्मदोः यूयं वयं इत्येताव
वादेशौ भवतः यूयं वयं त्वं अहं एकत्वे युष्मदस्मदोस्त्वंमतं इत्येतावादेशौ भव
तिः एकत्वे गम्यमाने आम्यां युष्मदस्मदोः षष्ठ्यां त्वं भवति अमिसिकारे भिसि
च परे त्वां मां युवां आवां त्यदादेः पूर्वः स्यादाविति त्वन्तेकृते टासीति दीर्घः टासोर्ना
वा क्यः युष्मान् ए टा ङ्योः युष्मदस्मदोः षष्ठे रे त्वं भवति टाङि इत्येतयोः परयोः ए
अपत्वयाम याय युवाभ्यां युष्माभिः अस्माभिः ङ्स भ्यं मह्यं ङे पाङ पास्य सहितयोः युष्म
दस्मदोस्तुभ्यं मह्यं इत्येतावादेशौ भवतः तुभ्यं मह्यं युवाभ्यां आवाभ्यां भ्यंस्र

नि॥२॥ किं के कानि ।२। इम इमे इमानि एतानि या दौ पुंवत् अन टौसोः टेन एने

नस्यः आभ्यां एभिः चकारांतः प्रत्यच् शब्दः प्रत्यक् प्रत्यग् प्रतीची प्रत्यंचि पुनरपि प्रत्यक्॥

प्रत्यग् प्रतीची प्रत्यंचि प्रतीचा प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भिरित्यादि तकारांतः पयस्त शब्दः तकारां

तः जगत् शब्दः जगत् जगद् जगती जगंति २ जगता जगद्भ्यां जगद्भिरित्यादि सकारांतः रा

पयस् शब्दः पयः पयसी पयांसि ।२। पयसा पयोभ्यां पयोभिरित्यादि एवं तेज

स्वचस् प्रभृतयः अदस् शब्दस्य स्यमो लुकि कृते सोर्विसर्गः अदः द्वीवच

ने टेरत्वे कृते दस्य मः परस्य प्राप्या दकारः अमू अमूनि अदः अमू अमूनि अमून

अमुना अमूभ्यां अमूभिरित्यादि इति हसांताः नपुंसकलिंगाः षड्लिंगाः सम

माप्ताः अथ युष्मदस्मदोः स्वरूपं निरूप्यते तयो

र्वाच्यलिंगत्वात् त्रिष्वपि लिंगेषु समानं रूपं वाच्यमित्युच्यते भेदाभावात् लिंगभेदेन तु

ण

भ्यम् युष्मदस्मदोः परः भ्यसः अभ्यम् भवति काले भकारादित्वव्यवच्छेदाय यः तेनावैत्वेन
भवतः युष्मभ्यं अस्मभ्यं ङसि भ्यसोः शत् युष्मदस्मदोः पंचम्याः ङसिभ्यसोः त्
भवति एकारः सर्वादेशार्थः उकार उच्चारणार्थः त्वन्मदेकत्वे त्यदादेष्टेरः स्यादावि
त्यकारः त्वत् मत् युवाभ्यां आवाभ्यां युष्मत् अस्मत् तव मम ङसा ङसा सहितयो
युष्मदस्मदोस्तव मम ङसेनावादेशो भवतः तव मम युवयोः आवयोः सर्वादित्वा
त् । ट समासे युष्मदस्मदोः परः साम आकं भवति युष्माकं अस्माकं त्वयि मयि युव
योः आवयोः युष्मासु अस्मासु ॥ इति युष्मदस्मदोः स्वरूपं अपानयोः शादेशाविशे ...स्मै
३सि४ षविधिर्निरूप्यते युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयाभिः सहितयोस्ते मे वा नौ
वस् नसौ युष्मदस्मदोः पदात्परयोः स्वेनामी आदेशा भवंति कीदृशयोः षष्ठी युष्मद।
स्मदोः पंचम्या चतुर्थीद्वितीयाभिः सहितयोः तथैकवचने नसद्वितेमे भवतः हिवच

ते ऽऽदेशा भवंति त्वद्वमम चमैत्रीत्वदेलेखे ववर्द्दते पदादाविति किं यादादौ वैते
पां ऽऽदेशा नानिषेधौ ननु पादमध्ये यानुवान्नरसि तस्या नरवलांगल कोटपः
द्विर एपक स्पायोर्वदः स्त्रैवासृकाद्दमारुणः। एचादि निपातः चंवाह अहो एवं एवो।

नूनं पृथक् विनानानां नाम। ऋते। स्वस्ति। अस्ति। स्वधा। दोषा। मृषा। मिथ्या। मिथ
स्ऽअथोऽथो। ह्यस्। श्वस्। निवैः। स्वर्। अंतर्। प्रातर्। भूयस्। अहो। प्लुत। उ
त। सह। अंतरा। नमस्। अलंकृतं। अमा। नो। नप्रतिषेधे। ईषत्। किल।
खलु। वै। असन्तद्रातन् पांहतं अधुना। इदानीं। संप्रतं। अत्र। सुषा चौ नन् राष्ट्र इत्येव
मादिगणो निपातसंज्ञको भवति। वपुनर्थे स्मृत्व यादिषु च वा विकल्पार्थे उपमाना
र्थे वं। वे॥ इति हौरवेदार्थे पादपूरणार्थे च नानाव हूप्रकारवाची नाम इति काम

वसप

अद

किमशब्दाग्रेग्रेहित्य दादेष्टहि गिग्रे स्मोर्विसर्गः अग्रेचित्
प्रत्ययः विसर्जनीयस्य सस्तोश्चुभिश्चु इतिशत्वं कश्चिदि
तिसिद्धं

ा:पृ केपूर्वस्मादितिपूर्वतः सर्वतः सर्वस्मिन्नितिपरस्तात्परस्मिन्नितिपरस्तात्ऽमादि
ईई वदूरेहूरेषैऽमादिपृयो भवतिदक्षिणदिवसंतिन्वां इलोः किमःसामान्येचिदादयः
किमशब्दात्सर्वविभक्त्यन्तात्सामान्येर्थेचिदादिप्रत्ययाभवंतिकश्चित्काश्चिन्नकि
मः कुऽप्रादेशश्चएवंकिमशब्दात्ऽप्रत्ययः किमः कुउवंसरेकुचितकुचौदधी न
धीनसर्वयो: नकोत्स्नेयोर्वासात्राज्ञःऽधीनंराजसात्सर्वंभस्मंऽर्पीरयंतीकेरोताऽमगोक भस्मसात्
रलेर्थेवाच्येसतिउरीउररीनियात्येतेउरीकृत्यगच्छतिउररीकृत्यगच्छतिसद्या
15 दिः कालेनियात्यतेसद्यः ऽद्यःसंप्रतिऽद्यनाऽइदानींसांप्रतमित्यादि ३:
तेऽप्राक्पुरीतुपूर्वेद्युः ऽन्येद्युःऽन्यतरेद्युः येद्युरितिप्रादीरुपसर्गः प्रप्रकर्षे
भागत्यार्थे ऽपिनिश्चयार्थेसमुपप्रारपेऽवऽवधारेणे निरानेरा ३ई
कौउउष्टार्थेऽपिकोमलार्थेऽभिसन्मुखार्थे ॥ प्र ४ ॥ ०० ॥ ॥

२ सहसार्थे १ अभिमन्कालेन २ निरन्तरालेर २

इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ एते निपाताः एतेच स्वर्दस्यात्र अ संबोधने भर्त्सनेच इ संबोधने
उ रोषा कौ अ हो ये निवारे ले व ऋ केरल कारौ ह्रो भवाव कौ ए संबोधने ऐ आह्वाने ये अ नये ऽ
च्यू नु न पेऽ भवन्त्य पेंऽ ऊं अंगीकारे प्रश्ने पेंव इत्येवं वादि। गणो निपात संज्ञको भवति अ
दि राश्चात्त येपि ह्ये पांसं ह्सां कंसां ई स ह्णं स सं एतेस ह्रा पे कचित् ईह परि प्रश्ने आपि
कोमलामंत्रेण नन्वनिश्चये वितर्केच उ वितर्के न को राज्ञि वाच्य के स्यात् अने कांस्यपर्या
यः अन्ये कार्ये वावृक्षः इत्यर्थः इति समाप्त प्रश्ने ये इति वितर्के विचारेणेव धर्मवस्तु
ह्मिति निश्चय प संभावनयोः स्वादादेव ह्विर्हीन स्वधापिन ह्विर्हीने तत्र इतिरेव
पे इत्येवमादि गणो निपातस संज्ञको भवति तत्रादिविभक्त्यार्थे निपात्यते तस्यात्रिंतित्र।
कुत्र कुतः कपत्र यस्मिं काले यदा तदा कदा तेन प्रकारेण तथा ... यथा कथं इत्थं
इत्येनेन प्रकारेण तस्मादिति ततः कुतः इतः एतस्मात् अतः सोऽर्व विभक्तिकस्त सि इत्ये

कस्मात् कस्मिन् काले कस्मिन् काले येन प्रकारेण केन प्रकारेण

कस्मिन् कस्मिन् कस्मिन् २

धवचने विचारे एकसाथ नलेण न स्मिन्

नतिश्च इह सर्वविभ अर्थेति

र्थो निर्दृश्यते लिंगार्थे प्रथमा धातु प्रत्ययाद्यतिरिक्तमर्थवत् ... पुंलिंगं तस्यैवार्थे
सत्त्वात्प्रथमा विभक्तिर्भवति षट्कारकभेदभिन्नं वस्तु समाप्तैव तत्स्तद्धि लिंगाद् योपि
प्रथमार्थो ॥ ५ इति केचित् लिंगमादौ येषां ते लिंगाद्यः पुंलिंगं पुंल्लिंगं स्त्रीनपुंसकलिं
गं आदिशब्दात्परिमाणवचनपरिमतः यः प्रथमेव प्रथो येषां ते प्रथमार्थाः यथा देवः श्रीः
ज्ञानं परिमाणे खारी द्रोणः आढकं वचने एकः द्वौ बहवः इति रविरिव राजते राजा रविरिवात्कुमा
रीश स्वपते वो भुज्यते भूर्वं भूपालाः प्राणांस्तारामलस्य णौ सन्ति संतः किंयतः कुमाराः शरनेस्वो ।
स्ते रोत्तु पते भ्वनारकाः जगो यंते चु सित ग्रामे सं यते सज्जा जिताः आमंत्रणे च आमंत्रणमभि
मुखीकरणं तस्मिन्नर्थे प्रथमा भक्तिर्भवति मासमु... रंगांविदे प्रसी...दे परमेश्वर कुमारो ।
स्वैरमासा... ध्वां सर्वं ध्वं भोत पस्विनः भोः सः भोस भगौसत्स द्योस्व इत्यते न...प्रति यत्पंते ।
धि विषये सम सख भोः राराध्य भगोस्तु सर्वं न सोस्तु ... धी ... भोमाद्रा पूस घातया

नपुंसक ... पुंल्लिंग स्त्रीलिं... नपुंसक वि २ यू.पं.

विनाभेदेन सहार्थेन निर्द्धारणस्वाम्यादिभिर्युतैरपि योगे द्वितीया तृतीया विभक्तयो भवन्ति
विना धर्मं सर्वं फलति । अन्तरेण ज्ञानं किं निर्वितेन । अन्तराचा मं । इत्यादि पदादि
ज्ञानं समुद्र सह पुत्रेण साकं सार्द्धं समं । इत्यादि योगे तृतीया समुद्र शिष्येण गतो गुरुः । सहार्थ
योगे प्रधाने तृतीया सह शब्दो नो मैत्रेण साकं न यनाम्भोपाप्य गणादेतः सार्द्धं धनुपिधु
तः साधुः समं च देवलोदितो गुरुः । नमः स्वस्ति स्वाहा स्वधा अलं वषट् योगे चतुर्थी नमो
नारायणाय स्वस्ति राज्ञे सोमाय स्वाहा पितृभ्यः स्वधा अलं मल्लो मल्लाय वषट्
इन्द्राय । ऋते इत्यादि योगे पंचमी ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः । अन्योन्यारादितरर्ते निर्द्धार
णे षष्ठी निर्द्धारणं किं याग्रुण जातिभिः समुदायादेकदेश पृथक्करणं तत्र षष्ठी विभक्तिर्भवति
कि यापराणां मध्ये भगवद्दाराधकः श्रेष्ठः गवां कृष्णा गौः संपन्न क्षीरा तेषां द्वात्रि
यः श्रेष्ठः । स्वामीश्वराधिपति योगे षष्ठी सप्तमी गोषु स्वामी गवां स्वामी गोषु अधिपतिः गवा
मधिपतिः कर्तृकार्ययोः कृतः दौ कृति षष्ठी कर्त्तरि कार्ये च षष्ठी विभक्तिर्भवति ।

नैरन्तर्याभावे

येदिति द्वितीया विभक्तिर्भवति मासमधीते क्रोशं पर्वतः अत्यन्तसंयोगे। मासस्य द्विरधीते कर्तृ-
रि प्रधाने क्रियाप्रधानेऽसाधने च क्रियासिद्धौ उपकारके करणे तृतीया विभक्तिर्भवति भि-
न्नः शरेण रामेण रावणो लोकरावणः करेण विदीर्णपिपासाने रैर्युध्यते पुनः १ दानपात्रे च च-
तुर्थी दानपात्रे संप्रदानकारके चतुर्थी विभक्तिर्भवति वेदविदे गां ददाति ब्राह्मणाय कन्यां द-
दाति विश्लेषावधौ पंचमी विश्लेषो विभागस्तत्र योवधिः स्खलनपाचलनयावाविवर्जित
स्तत्रापादाने पंचमी धावतोश्वात् पततम्भूमौ नौ वतरति गंगा संबंधे षष्ठी राज्ञः सपुत्रो
त्रे यः पित्रोरेतत्प्रपूजनं गुरूणां च वचनं पथ्यं कवीनां रसवद्वचः आधारे सप्तमी आधा-
रे द्विविकरणं परिपूर्णमद्धि कं रणं औपश्लेषिकं सामीपकं अभिव्यापकं वैषयिकं ने-
मित्तिकं औपचारिकं चेति कटे शेते कुमारो मौ वटे गावः सुशेरते तिलेषु विद्यते तैलं
हृदि ब्रह्मामृतं परं युद्धे संनह्यते धीरो अंगुल्यग्रे करिणां शतं भावे सप्तमी भावः क्रि-
यालक्षणं तत्रापि सप्तमी वर्षति देवे चौरा गताः पततं संपन्न मालिनि प्रतितोरशातिः

दि॰ योगे पंचमी ऽस्मात् पाटलिपुत्राद् दृष्टो देवः तादर्थ्ये चतुर्थी संयमाय पृष्ठं ते धत्ते
नरो धर्माय संयमं धर्मं मोक्षाय मेधावी धनं दानाय भक्तये ॥१॥ सोऽत्र
पौत्रस्य तन्नदर्थं तस्य भावः तादर्थ्यं तस्मिन् तादर्थ्ये ॥४॥ रुच्यर्थादि योगे च
तुर्थी हरा यज्ञ घ्यति मित्राय रुच्यति गुणवते सूयति कचपलोपे पंचमी च
वक्तव्या ॥ प्रत्र कचपलोपः कथं वधो हरपते यत्र क्यावंतेनैव हरपमेस एव क्य
पलोपस्यात् ॥ इति प्रोक्तं मनीषिभिः कचपलोपे कर्मण्यधिकरणे च पंचमी वक्तव्या
हर्म्यात्प्रेक्षते हर्म्यमारुह्य प्रेक्षते इत्यर्थः निमित्तात्कर्मसंयोगे सप्तमी च वक्तव्या
चर्मणि द्वीपिनं हंति दंतयोर्हंति कुंजरं केशेषु चमरीं हंति सीम्नि पुष्कलको हतः ॥१२॥
१ विषये सप्तमी वक्तव्या रः षष्ठी सप्तम्यौ वा नादरे ववहृनां क्रोशतां गतः प्रव्रा
रः वहून् साधुत्वदन्त्वा स्वयमायाति साधुर्मार्गेण मातापित्रोरुदतोः प्र

दिवर्जिते कृदंशादेः प्रयुज्यमाने व्यासस्य कृतिः भारतस्य षष्ठ्य वर्णं स्मरतेश्च कार्ये
स्मरतौ धातौ प्रयुज्यमाने च कार्ये कर्मणि षष्ठी विभक्तिर्भवति ॥ चकारात् द्वितीयापि क
र्मणि भवति मातुः स्मरति मातरं स्मरति हेतौ तृतीया पंचमी च एवं कृत्वा अज्ञानेन स्पः शब्दः कृ
तकत्वेन कृतकत्वात् हा मय हेतौ पंचमी चौराद्बिभेति व्या[illegible] त्रस्यति विद्युत्पाताच्च बिभेति
षष्ठी च हेतुप्रयोगे कस्य हेतोर्निरियं कन्या इत्थंभावे तृतीया किंचित् प्रकारं प्राप्य इतीस्प
भावः अन्यस्यान्योपचारेण लक्षणं स इत्थंभावः अनित्यं इत्थं करोतीति इत्थंभावः पि
षं पुनरेण परमति संसारसमसारेण पश्यति येनांगविकारः येन विकृतेनांगेनांगिनो ज
विकारो लक्ष्यते तस्मात् दंगात्तृतीया अक्ष्णा काणः पादेन खंजः कर्णेन बधिरः दंतेन
विकृतः देसोन लुंजः शिरसा खल्वाटः निमित्तकर्तृः प्रकृतिः जा पमाणस्य कार्ये।
स्या यादाने संज्ञानत्वायादाने पंचमी स्यात् प्रजाः प्रजापतेर्नेतद्रक्षति विजुवे धाः अज
य
मापादान ८

भ
षष्ठि ४

मासे ऽव्ययस्य पूर्वनिपातो वक्तव्यः पूर्वे ऽव्यये ऽव्ययीभावः अव्यये पूर्वपदे स
ति योन्वयः सो ऽव्ययीभावसंज्ञकः समासो भवति समाससंज्ञायां समास
प्रत्यययोः समासे नैमानानां विभक्तेः प्रत्ययेन परे लुग्भवति इत्यमेलुक
नि भिन्नाभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः कृत्तद्धितसमासेति नामत्वे नामसंज्ञायां
स्यादिर्विभक्तिः अधिस्त्री इति स्थिते समनपुंसके सो ऽव्ययीभावो नपुंसकलिंगो
भवति नपुंसके ह्रस्वः अव्ययीभावात् अव्ययीभावात्परस्या विभक्तेर्लुग्भ
वति अधिस्त्रि गृहेकार्यं रायमतिक्रांतमतिरि कुलेनावमतिक्रांतमतिकु
अलं ह्रस्वादेशे संध्यक्षराणामेकाराकारौ वक्तव्यौ यथासाऽरूप्ये यथापदे
साहृश्ये एवं वैमावः समस्यते सो ऽव्ययीभावसंज्ञकः समासो भवति शक्तिमनतिक्र
म्य करोतीति यथाशक्ति यथार्थः पृथक्त्वाः योग्यतावीप्सापदार्थानतिक्रमः

तपू

४३

र्वपदे सति योऽन्यपदः स तत्पुरुषसंज्ञकः समासो भवति ग्रामं प्राप्तो ग्रामप्रा
प्तः दात्रेण छिन्नं दात्रछिन्नं यूपाय दारु यूपदारु वृकेभ्यो भयं वृकभयं राज्ञः पु
रुषो राजपुरुषः अक्षेषु शौण्डः अक्षशौण्डः क्वचिद्धमाद्यन्तस्य परत्वं गोः गा
हितः अग्निः हिताग्निः भूतपूर्वः समासे क्वचिदेकपदत्वेन णत्वं दीर्घः शराणां वनं शरा
वणं आम्रवणं पानं सुरायाः सुरापाणं नञि नञि पूर्वपदे सति तत्पुरुषो भव
ति ञकारेण नञिति विशेषणार्थः नञ्समासे सति नञो नकारस्याकारादेशो भव
ति न ब्राह्मणः अब्राह्मणः नाकादिषु नाके नखे नकुले नपुंसके नक्षत्रे इत्या
दौ न भवति अनन्तरे समासे सति नञो ऽन्नादेशो भवति स्वरे परे अश्वादन्यो ऽनश्वः
न धर्मः अधर्मः विरुद्धो धर्मः ग्रहणस्याभावो ऽग्रहणम् इति तदन्यत्तद्विरोधि तदभा
वेषु नञ् वर्तते चार्थे द्वन्द्वः समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः तत्रेष्व

पूर्वभूत

शरपाणं

वनं

20

३

सादृश्यमिति स्वरूपस्य योग्यं यथा रूपं इति योग्यतायां यथावृद्धास्तांस्तान्यथाक्रमं
पूर्णमिति इति यथावृद्धं इति । वीप्सा सूत्रमनतिक्रम्य करोतीति यथासूत्रं इति प
दार्थानतिक्रमः सादृश्ये पेतु नसमासः यथा एकस्ततथैव शिवः यथा हरिस्त
था शिवः ॥ अतोमन्नतः ॥ अकारान्तादव्ययीभावात्परस्या विभक्तेरम् भवति गं
गेव जीविता कुंभस्य समीपं उपकुंभं वर्त्तते उपकुंभं पश्य वा टाङः पंचम्याः टाङि
ङस्येतयो वा अम् भवति उपकुंभेन कृतं उपकुंभं कृतं उपकुंभात् दानं वा उपकुं
भं देयं उपकुंभं निधेहि उपकुंभे निधेहि ॥ अव्ययधारणे यावति ॥ अव्ययधा
रणे यावत् कृते पूर्वपद समाने योऽन्वयः सोऽव्ययीभावसंज्ञकः समासो भव
ति यावंतः श्लोकाः संभवंति तावतो विप्रान् आमंत्रयस्वेति यावदमत्रं इति का
ण्डमभावो निर्मक्षिकं इति अव्ययीभावः ॥ अप्रमादो तत्पुरुषः ॥ द्वितीयाश्रितेषु

उपकुं देहि

नं ९

रेगुसंच भजस्वेति प्रत्येकमेकक्रियाभिसंबंधे समुच्चये समासो नास्ति वटो भिक्षाम ट गां
चानयेति क्रमेण क्रियाद्वसंबंधे चाचये पि समासो नास्ति परस्परसंबंधात् इतरेतरयोगे
समाहारे च वाप्येवं द्वंद्वः समासो भवति द्वंद्वे अल्पस्वरं प्रधानं कारेकारांतानां पूर्वनिपातो वा।
न्याः पटुश्च गुप्तश्च पटुगुप्तौ उक्तोपि नाम प्रोगः अग्निश्च मारुतश्च अग्निमारुतौ भोक्ता
च भोज्यश्च भोक्तृभोज्यौ धवश्च खदिरश्च धवखदिरौ द्वंद्वे पूर्वपदस्य दीर्घो वा वक्तव्यः
अग्निषोमौ अग्नाद्ेः सोमादीनां समस्यपत्यं वक्तव्यं इतरेतरयोगे द्विवचनं
बहुवचनं एकवद्भावो वा समाहारे वक्तव्यः शशाश्च पलाशाश्च शशकुशपलाशाः शश।
कुशपलाशं अग्न्यादीनां विभक्तिलोपे पूर्वपदस्य सगागमो वक्तव्यः अन्यश्च अन्यश्च अ
न्योन्यं परश्च परश्च परस्परं एकत्वे द्विगुद्वंद्वौ एकत्ववन्मानो द्विगुद्वंद्वौ नपुंसकलिंगौ।
भवतः ॥ इति द्वंद्वः संख्यापूर्वो द्विगुः संख्यापूर्वे समासो द्विगुर्निगद्यते समाहारे त्व।

पुंस्त्रीलिंगस्यास्यापि एवं नैमानस्य ह्रस्वो भवति पुंवद्भावो समासे सति समानाधिकरणस्य पूर्व
स्य स्त्रीलिंगस्य पुंवद्भावो भवति पुंवद्भावादौ योनिवृत्तेः वागुरुणत्र कल्याणी प्रियेस्यादौ नु भ
वति गोः गोशब्दस्यास्यापि एवं नैमानस्य ह्रस्वो भवति पंचगावो यस्य सं पंचगुः [illegible]ः सहस्त्रं पा
दा यस्य स सहस्त्रपात् णाम लोपदौ यस्य स सुपात् व्याघ्रस्य पादाविव पादौ यस्य स व्या।
घ्रपात् न हस्त्यादेः हस्त्यादेः परस्य पादशब्दस्य अकारलोपो नास्ति हस्तिपादः [illegible]सादौ स्व
रेपरे यदादेशाः [illegible] द्विपदः द्विपदा टाडकाः समासे सति टअ डक इत्येते प्रत्यया
भवंति टकारस्तु [illegible] प्रोक्तः अकारे देदे एव ककेका [illegible] टो डकार सर्वतो भ
नः [illegible] विंतो महिमा यस्य स [illegible] महिमः नोवा नांतस्य पदस्य टे लोपो भवति यकारे स्व
रे परे वा गुणत्कवित् भवति उपधालोपश्च अह्नो मध्यं मध्याह्नः कवीनां राजा कविरा
जः इकारे नुबन्धं ईवर्णः कविराजी राज्ञां पुः राजपुरं [illegible] मनश्च वा [illegible] ने संदिग्ध

टप्रत्ययः

[illegible]टे लोपः

टप्रत्यय [illegible] अनेन लोपः

अत्र द्वंद्वत्वात् अ प्रत्यय

[illegible] लोपश्च अलोपः

पिता च पितरौ श्वश्रूश्च श्वशुरश्च श्वशुरौ इति ताभ्यां पुत्रश्च पुत्री च तौ द्वंद्वे पूर्वपदस्य नका
रस्याकारो वक्तव्यः मातापितरौ द्वंद्वे सर्वादित्वं वा वर्णाश्च आश्रमाश्च इतरेतरश्च वर्णाश्रमेतरे वर्णाश्रमेतराः
वैयधिकरण्येव बहुव्रीहौ मध्यमपदलोपश्च भिन्नार्थनिष्ठान्तं च भिन्नविभक्तिकत्वे वैयधिकरण्ये एकं मद
स्य गंध इव गंधो यस्य स कुमुदगंधिः गंधादेरिः देसस्यागमनं इव गमनं यस्याः सा देसगमनादिकश्च ख।
संज्ञायां दिग्वाचकसंख्यावाचकाः प्राक्षौ संज्ञायां विषये समस्यते समासस्तत्पुरुषो भवति अविग्र
हो नित्यसमासोऽस्वपदविग्रहो पि दक्षिणाग्निः सप्तग्रामाः इति समासप्रक्रिया ॥ अथ तद्धिता
निरूप्यन्ते अपत्ये अण् नाम्नो अपत्ये अण् प्रत्ययो भवति उपगोरपत्यमिति वाक्ये उपगोः
अण् इति स्थिते समासप्रत्यययोरिति षष्ठीलोपः णकारो वृद्ध्यर्थः आदिस्वरस्य ञ्णिति वृ
द्धिः स्वराणां मध्ये य आदिस्वरस्तस्य वृद्धिर्भवति ञ्णिति तद्धिते प्रत्यये परतः उकार
स्य ओकारो वृद्धिः ओ अव् स्वरे उपगो अस्य ओकारस्य आव् भवति तद्धिते यकारे स्वरे परे उ
पगोरपत्यं औपगवः वासिष्ठः गौतमः अण् ... मात्र शब्दस्य अण् वर्णस्य अ भवति आण परेके

वर्णा

य

सोपः

४६

त्वेरेपरेकद्रुःवति कुत्सिता घेकदंत्रे ईषदर्थे कोः कवं कत्त्रमं कोसंकः वोसंलवणोकी
प कोलवणं पुरुषे वा का पुरुषः कुपुरुषः सख्या पाः प्रकारे धाम्न षष उत्वं दधोर्डूठो षो
डाषोडशेःषट् दंतोस्य स षोडन् षोडंतो दंतस्य दत्र आदेशो भवति तद्धस्तोः कुरूप।
स्योरश्योरत्ववतयोः सुदत्तलोपश्च हृदस्यातिः प्रशस्तेऽरकारः समानाधिकरणे पैस
हेस्य रः दिवो द्यावा देवो भूमौ द्यावाभूमी आकृतिगणे यं त्वलुक् कवित चिमासे। के
शेदं ते नद्धिते पि विभक्तेरलुग्भवति कूपान्नुः कोः अस्यपो निरस्येन स्तुपोनिः उरसि
लोमानि यस्य सः उरसिलोमा हृदिस्पृक् कण्ठेकालः वाचोयुक्तिः दिशोदंडः पश्यतोह
रः इत्यादि समानाधिकरणे शाकपार्थिवादीनां मध्यपदस्य लोपो वक्तव्यः। का पेविष्
त्वमेकविभक्तिकत्वं समानाधिकरणे शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः देवपूजको।
ब्राह्मणो देवब्राह्मणः आदेशः द्वेद्वे समासे कविदादिपदस्य लोपो भवति मातावा।